

Рецензії

Оксана Калішук

Рецензія на книгу О. Баканова ««Ни кацапа, ни жида, ни ляха»: национальный вопрос в идеологии Организации украинских националистов, 1929–1945 гг.»^{*}

Десятиріччя тому знаний львівський історик Богдан Якимович зауважував, що появу у Російській Федерації українознавчих студій не можна вважати річчю буденною й поширеною [9, с. 847]. На фоні сучасної російсько-української війни слід відзначити помітне зростання інтересу російських дослідників до дискусійних тем української історії. Чи не найчастіше колеги з Росії звертаються до висвітлення різноманітних аспектів історії ОУН і УПА. Тим паче, що на думку частини з них, УПА за своєю міцністю та здатністю до спротиву є унікальною в європейській історії ХХ ст. [2]. Не є винятком праця Олексія Баканова, присвячена ідеології Організації українських націоналістів. Відразу слід зауважити, що попри відверто комерційну назву «Ни кацапа, ни жида, ни ляха...», ця книга є результатом роботи автора над дисертацією на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.03 – Всесвітня історія [1], що, зрештою, відображає радше науковий, академічний, аніж публіцистичний стиль викладу. Інтерес до прочитання цієї книги підсилює ще й та обставина, що в Україні нещодавно вийшла друком узагальнювальна монографія львівського історика Олександра Зайцева, присвячена передусім ідеології ОУН [4] і якої ми не знаходимо, на жаль, у списку відомої російському авторові літератури. Очевидно, що не можливо досягнути неосяжне, однак, видається, обізнаність у предметі дослідження для науковця є обов'язковою.

Отож, у центрі уваги російського дослідника опинилося трактування національного питання в ідеології ОУН. Олексій Баканов поклав в основу своєї роботи проблемно-хронологічний принцип. Дослідник зупинився на історії створення ОУН – організації, яка врешті-решт стала потужною підпільним об'єднанням, яке не вдалося придушити ні польській, ні радянській владі. Чимало уваги приділено поняттям «українські етнографічні території» та «расизм» у контексті розгляду ідеології ОУН. Історик спробував проаналізувати спадщину багатьох ідеологів українського націоналізму (Д. Донцов, М. Сціборський, Ю. Вассиян, Ю. Кандиба-Ольжич та ін.). Проте ми не простежуємо тут поділу між спорідненими, але не тотожними, на нашу думку, поняттями «інтегральний» та «чинний» націоналізм. Він розділив еволюцію ідеології українських націоналістів на три періоди: 1) до початку радянсько-німецької війни (щоправда, вона тут окреслена як Велика вітчизняна війна); 2) 1941–1943 рр.; 3) 1943–1945 рр. (межевою подією визначено Третій надзвичайний великий збір ОУН). Хоча на перший погляд такі хронологічні межі є цілком вмотивованими, до запропонованих істориком часових орієнтирів виникає одразу застереження. Ні ОУН, ні навіть УПА (якщо й прийняти запропоноване автором дискусійне злиття історії ОУН і УПА) не припинили свою боротьбу після завершення Другої світової війни. Тому обмеження дослідження 1945 р. щонайменше потребувало б додаткового пояснення. Такий поділ виявляє ще одне завдання, з яким на нашу думку, Олексій Баканов не надто вдало впорався – розділення теорії та практики українського націоналістичного руху, які не завжди узгоджувалися між собою, що зрештою відзначає й сам автор рецензованого видання.

Виклад зосереджено переважно навколо ставлення українських націоналістів до трьох національних меншин – євреїв, поляків, росіян. Вибір цих національних груп, очевидно, не випадковий: саме їх, на думку дослідника, українські націоналісти сприймали як суперника-конкурента, а тому й вели з ними боротьбу.

Олексію Баканову не вдалося уникнути штампів, котрі панують у науковій літературі та суспільній свідомості. Йдеться, головню, про «західноукраїнський суспільний антисемітизм» (с. 152–153). Дослідник стверджує, якщо організаційно керівництво ОУН прийняло рішення направити людей в структуру, яка винувата у знищенні десятків тисяч людей (навіть нехай тоді й не було відомо про жажливість німецької політики знищення) і не зробила жодних кроків, щоб відкликати своїх членів

© Калішук О., 2015

^{*} Баканов А. «Ни кацапа, ни жида, ни ляха»: национальный вопрос в идеологии Организации украинских националистов, 1929–1945 гг. – М. : Фонд «Историческая память» ; Алгоритм, 2014. – 424 с. – (Сер. «Восточная Европа. XX век». – Вып. 5).

під час антиєврейських операцій, то керівництво ОУН і сама організація несуть безпосередню відповідальність за знищення євреїв українською допоміжною поліцією (с. 165). Таким чином, у черговий раз розіграно карту участі українських націоналістів (українців) у голокості.

У контексті ставлення до поляків чималу увагу Олексій Баканов приділив волинській трагедії. З огляду на гостроту цієї теми варто зупинитися на цьому питанні. Російський історик поділяє позицію тих польських (Л. Кулінська, Ч. Партач, В. Поліщук, Е. Семашко та ін.) й українських (Ю. Войцеховський) дослідників, котрі вбачають причини українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни саме в ідеології ОУН. Він пише: «Якщо сутичка УПА з польським підпіллям, з польською німецькою поліцією була неминучою, то знищення мирного населення, на яке українські націоналісти поклали відповідальність за злочини польської поліції і німецьких колаборантів як “поляків”, було продиктоване ідеологічним досвідом ОУН, націоцентричним баченням світу й історії, коли суб’єктами історії для націоналістів виступали не окремі люди, процеси, а цілі нації» (с. 241). Тут слід нагадати висновок українського дослідника Романа Кутового, який, аналізуючи позицію ОУН(м) в українсько-польському конфлікті, твердить, що якби ОУН зберегла єдність під керівництвом ПУН (провід українських націоналістів), то, ймовірно, вона не започаткувала б війни з поляками, і, безсумнівно, не вдалася б антипольська акція. Відповідно, сама ідеологія українського інтегрального націоналізму, носіями якої були обидві організації, є передусім феноменом доби і, попри свій радикалізм, не була безпосередньою причиною українсько-польського конфлікту [5, с. 298]. З іншого боку, це суперечить висновку самого ж Олексія Баканова, з яким варто погодитися, що волинську трагедію обумовила сутичка двох націоналізмів – українського та польського, котрі претендували на одні й ті ж землі та не бажали йти на компроміс (с. 385).

Показовим є вирішення російським істориком питання порівняння дій української та польської сторони. Ствердивши, що «відплатні» польські акції на Волині проти українських сіл своєю жорстокістю мало чим відрізнялися від дій українських націоналістів, він робить принципове застереження: якщо польське підпілля проводило «відплатні» акції проти українців і українських сіл – баз УПА, то політика ОУН була спрямована на вигнання всіх поляків з території Волині і мала організований характер (с. 245, 251).

Дискусійним є й твердження Олексія Баканова про майже одночасний напад 11–12 липня 1943 р. на 167 польських поселень (с. 242). Нині в історіографії немає єдиної думки з цього приводу. Хоча чимало українських (В. Гулай, О. Калакура, О. Лисенко, В. Литвин, О. Осіп'ян, Ю. Сорока і т. д.) та польських (Ф. Будзіч, Г. Грицюк, Г. Мотика, В. Філяр та ін.) авторів, навіть Президент Польщі Александер Квасьневський, називають саме цю цифру, однак є ряд вчених, які схиляються до думки, що це була суттєво менша кількість (І. Патриляк, А. Русначенко, А. Л. Сова, С. Стемпень та ін.). Тому вказати принаймні на неостаточну розв'язаність цього питання було б доцільним.

Категорично не можна погодитися з тезою, що, незважаючи на окремі вбивства поляків українськими націоналістами, котрі траплялися і в 1942 р., ще на початку 1942 р. ніщо не віщувало польсько-української катастрофи (с. 229). Навпаки, як стверджують інші автори, саме наслідком поступового нагнітання етнічної ненависті, яку відчували сучасники і котрою була просякнута вся атмосфера Західної України наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр., стала кривава весна 1943 р. Зрештою сам автор пише про досвід українсько-польської війни 1918–1919 рр. (с. 114), численні виступи українців 1930-х рр. (с. 119), хоча й не вбачає у них безпосереднього зв'язку з подіями 1943–1944 рр. Навряд чи виправданим є ігнорування російським дослідником зовнішнього чинника у розгортанні українсько-польського протистояння. Якщо про історіографічну версію інспірування польсько-українського конфлікту німецькою владою у книзі принаймні згадано, то роль радянської сторони у тих подіях майже проігноровано. Щоправда, заради справедливості, слід відзначити згадку про активну участь поляків у винищувальних батальйонах (с. 315), однак про радянську сторону як гравця на західноукраїнських землях тут не йдеться. Однак історіографія ролі «третьої сили» у ескаляції конфлікту між українцями та поляками справді чимала [3; 6–8] й ігнорувати її, обмежившись твердженням, що вона не підтверджена документально (с. 319), навряд чи коректно.

Вслід за іншими авторами Олексій Баканов говорить про волинські події як «етнічні чистки» (с. 244, 248), про «зближення політики УПА на Волині з геноцидом» (с. 250) і т. д. Якщо ці твердження хоч і є дискусійними, але принаймні зрозумілими, то теза, що «об’єктом етнічної чистки з боку українських націоналістів стали лише польський і єврейський народи» (с. 385), щонайменше, викликає здивування. Адже очевидно, що долю останніх визначало «остаточне вирішення єврейського питання» нацистами, і вести мову про «етнічні чистки» євреїв з боку українських націоналістів не в контексті проблеми голокосту є більш ніж блюзнірством.

Розглянемо, бодай побіжно, як у висвітленні Олексія Баканова виглядає ставлення українських націоналістів до росіян. В інтерпретації вченого саме у Росії оунівці вбачали «історичного ворога» України, СРСР розглядали як продовження російського імперіалізму (с. 132), радянський лад ототожнювали з «більшовицько-жидівською диктатурою» (с. 177), радянсько-німецьке протистояння інтерпретували як сутичку двох «хижацьких імперіалістичних сил» (с. 175). З іншого боку, історик відзначає факт еволюції погляду на росіян як до «поневоленого народу» і прагнення провладу ОУН долучити їх до боротьби зі сталінським режимом (с. 268). Хоча відразу ж і стверджує, що результати лібералізації 1943 р. не змогли протриматися й кілька років (с. 329).

Події в Україні 30–40-х років важко назвати екстраординарними для історії Європи того часу, тому позитивним у підході Олексія Баканова, що заслуговує на увагу, слід вважати трактування українського націоналістичного руху як типового європейського праворадикального (подібного до тих, що були в Сербії, Хорватії, Румунії, Болгарії і т. д.). Саме широкий порівняльний контекст дає змогу сучасним дослідникам уникнути старих ідеологічних штампів та оцінок.

Шкода, що автор не додав до тексту іменний, географічний та предметний покажчики. Без них читачеві важко зорієнтуватися у тому масиві прізвищ та місцевостей, якими рясніє книга.

Суттєвим недоліком книги Олексія Баканова є велика кількість помилок у науково-довідковому апараті, насамперед при використанні праць українських чи польських дослідників. Це стосується не лише суто граматичних огріхів, пропусків цілих слів, які змушують сумніватися у належному володінні автором цими мовами, а й помилок під час подачі цілих бібліографічних позицій (років видання, кількості сторінок). Якби це були поодинокі випадки, то можна було б запліснити очі, однак, на жаль, книга ними рясніє.

Аналіз цього видання дає змогу припустити, що авторові не вдалося уникнути спокуси використати історію для політичних цілей. І тут варто лише висловити сподівання, що монографія Олексія Баканова стане ще однією підставою для подальших досліджень українського національного руху, теорії та практики українського націоналізму і в Росії, і в Україні, і поза їх межами. Той факт, що тема є контроверсійною й про неї часто згадують у науково-популярній літературі та засобах масової інформації, засвідчує потребу подальшого її обговорення не лише вченими, а й громадськістю. Тільки наполеглива праця та відверта дискусія про минуле дасть можливість зрозуміти національну правду дискусантів, а отже – подолати стереотипи, що формувалися впродовж століть, і уникнути використання історії у сучасних інформаційних війнах.

Джерела та література

1. Баканов А. И. Национальный вопрос в идеологии Организации украинских националистов: 1929–1945 гг. : дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.03 / Баканов Алексей Иванович ; Ин-т всеобщ. истории РАН. – М., 2012. – 443 с.
2. Гогун А. Книга об одной восточнославянской ветви тоталитаризма / Александр Гогун // Ab Imperio. – 2014. – № 2. – С. 399–408.
3. Гулай В. В. Роль «третьої сили» в ескаляції українсько-польського конфлікту в Західній Україні (зима–літо 1944 р.): політико-мілітарні аспекти / В. Гулай // Панорама політологічних студій : наук. вісн. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту / редкол. : М. М. Гон (голова) та ін. – Рівне : РДГУ, 2012. – Вип. 8. – С. 45–52.
4. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–30-ті роки): нариси інтелектуальної історії / О. Зайцев ; наук. ред. Я. Грицак. – К. : Критика, 2013. – 488 с., бібл.
5. Кутувий Р. ОУН-м і українсько-польський міжнаціональний конфлікт в роки Другої світової війни / Роман Кутувий // У пошуках правди : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни : генезис, характер, перебіг і наслідки» (Луцьк, 20–23 трав. 2003 р.) / упоряд. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – С. 290–300.
6. Мазур Г. Роль Німеччини і Радянського Союзу в міжнаціональному польсько-українському конфлікті у 1942–1945 рр. / Гжегож Мазур // Україна – Польща: важкі питання. Т. 5. Українсько-польські відносини під час Другої світової війни : матеріали V Міжнар. семінару істориків (Луцьк, 27–29 квіт. 1999 р.). – Варшава : Tyrsa, 2001. – С. 208–220.
7. Тимченко А. І. Радянський фактор в українсько-польському міжнаціональному конфлікті в Західній Україні в роки Другої світової війни у висвітленні новітньої російської історіографії / А. І. Тимченко // Гілея: науковий вісник : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 72 (5). – С. 286–291.
8. Трофимович В. Роль Німеччини та СРСР в українсько-польському конфлікті 1935–1945 рр. / В. Трофимович // «І» : незалеж. культуролог. часоп. – 2003. – Чис. 28. – С. 118–146.
9. Якимович Б. Мазепинці... Петлюрівці. Бандерівці – Чому ж і досі не українські патріоти? / Б. З. Якимович // Якимович Б. Україна та українці: події далекі і близькі. Вибрані праці / Львів. ун-т ім. Івана Франка, Ін-т українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, Академія сухопутних військ ім. Гетьмана Петра Сагайдачного ; Наук. центр ; Львів. обл. від-ня Т-ва зв'язків з українцями за межами України ; Наук. фундація Андрія Чайковського. – Львів : [б. в.], 2014.